

Intellektuális képességzavart mutató személyek jogainak támogatását befolyásoló tényezők

HORVÁTH SÁRA – HADARICS MÁRTON

hsssaraa@gmail.com

hadarics.marton@ppk.elte.hu

ABSZTRAKT

Háttér és célok: Kutatásunkban a *Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ Egyezmény* alapján az intellektuális képességzavart mutató személyek számára biztosítandó jogokkal (lakáskörülmény megválasztása, házasságkötés, munkavállalás, integrált oktatás, gyermekvállalás, örökbe fogadás, politikai részvétel) kapcsolatos attitűdöket vizsgáltuk. Arra kerestük a választ, hogy fellelhető-e együttjárás az egyes jogok között, illetve milyen szociálpszichológiai konstruktumok lehetnek a jogok elutasításának hátterében.

Módszer: A szociális dominancia orientáció (SDO), a jobboldali tekintélyelvűség (RWA), illetve a sajnálat csoportközi érzelmének hatását vizsgáltuk online kérdőíves módszerrel.

Eredmények: A jogok együttjárását feltáró faktoranalízissel vizsgáltuk, mely során két faktor rajzolódott ki, az elsőbe a nagyobb támogatottságot élvező, inkább szorosán az intellektuális képességzavart mutató személyt érintő, míg a másodikba a kevésbé támogatott, a többségi társadalomra nagyobb hatást gyakorló jogok tartoztak. A lineáris regresszió alapján az SDO és az RWA (részben) szignifikáns összefüggést mutatott a jogok elutasításával. Érdekes jelenséget mutatott a sajnálat csoportközi érzelmének beemelése, mely további vizsgálatot igényel.

Következtetések: A kutatás eredményei hasznos kiindulópontot adhatnak, hogy jobban megértsük, milyen folyamatok állnak az IKZ-t mutató emberek társadalmi részvételének elutasítása mögött. A kapott információk segíthetnek az IKZ-t mutató személyek inklúzióját támogató szemléletformáló programok javításában.

Kulcsszavak: SDO, RWA, intellektuális képességzavar, sajnálat, jogok

DOI: 10.52092/gyosze.2021.2-3.2

HÁTTÉR ÉS CÉLOK

A kutatás célja feltárni, hogy milyen motivációk állnak annak hátterében, hogy az intellektuális képességzavart (IKZ)¹ mutató személyeknek nem biztosítottak olyan – a Magyarország által 2007-ben elfogadott ENSZ Egyezményben² (továbbiakban: Egyezmény) lefektetett – jogok, mint a választójog, a politikai tisztségvállaláshoz, a házasságkötéshez, a gyermekvállaláshoz, a lakáskörülmények megválasztásához, az integrált oktatáshoz, illetve a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállaláshoz való jog. Bár Magyarország Alaptörvénye kimondja, hogy az alapvető emberi jogok mindenkinek biztosítottak (XV. cikk) és az Egyezmény értelmében a fent említett jogok mindegyikének elérhetőnek kellene lennie a fogyatékossgal élő személyek számára, a gyakorlat

¹ Az intellektuális képességzavar fogalmának és a jelen kutatásban alkalmazott szóhasználatnak tisztázása az Intellektuális képességzavart mutató személyek helyzete Magyarországon című fejezetben olvasható.

² 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

mégis mást mutat: gondnokság alá helyezés következtében számos fogyatékossgal élő felnőtt nem élhet ezekkel a jogokkal. Az ENSZ Fogyatékossgal Élő Személyek Jogainak Bizottsága az Egyezmény elfogadása óta számos alkalommal, így tavaly is, elmarasztalta Magyarországot a vállalások hiányos megvalósításáért. Vizsgálatuk szerint ugyanis hazánkban rendszerszinten sérülnek a fogyatékossgal élő személyek Egyezményben foglalt jogai, kiemelik a gondnokság alá helyezés aggályosságát (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2020).

Jelen kutatás a többségi társadalom motivációi felől közelíti meg a jogok megtagadásának kérdését. Ennek oka, hogy hazánkban a jogszabályi keretek rendelkezésre állnak a gondnokság alá helyezés elkerülésére (Boros & Szegi, 2019), ezáltal a cselekvőképesség megőrzésére, az önrendelkező életre és az említett jogok gyakorlására. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy az önrendelkezés csak szociális kontextusban értelmezhető (Sándor, 2018), továbbá számos kutatás bizonyítja, hogy a közvetlen környezet, illetve a többségi társadalom támogatása lehet igazán jelentős hatással a fogyatékossgal élő személyek társadalmi részvételének javítására (Hästbacka, Nygård & Nyqvist, 2016). Az aktuális társadalmi normáktól való eltérés viszont a társadalmi elismerés hiányához vezet, melyből „leértékelt állampolgári státusz következik, és az állampolgári jogok korlátozott érvényesülése” (Hernádi & Köncei, 2016, p. 180.). A társadalom viszonya a fogyatékossgal élő emberhez tehát kulcsfontosságú a jogok érvényesülésének és az önrendelkezés lehetőségeinek szempontjából.

Intellektuális képességzavart mutató személyek helyzete Magyarországon

Az intellektuális képességzavar (továbbiakban IKZ) – melyet Lányiné Engelmayer Ágnes vezetett be a hazai gyógypedagógia fogalmai közé – egy összetett állapotot jelöl, ami a következőképpen határozható meg: „*Az intellektuális képességzavar mind az intellektuális működés, mind az adaptív magatartás jelentős korlátozottságával jellemezhető. Az adaptív magatartás kifejeződik fogalmi (például expresszív beszéd, olvasás-írás készségek), szociális (például felelősségvállalás, interperszonális kapcsolatok kialakítása) és praktikus (mindennapi tevékenységek és eszközhasználata) adaptív készségeiben. A képességzavar 18. életév előtt kezdődik.*” (Lányiné, 2017 p. 124.). Kutatásunk szempontjából különösen fontos az adaptív magatartás kérdése, mivel e fogalom tulajdonképpen azokat a készségeket foglalja magába, amelyekre az egyének a társadalomban való boldoguláshoz szüksége van, és ezek a készségek azok, amelyek a többségi társadalom számára leginkább láthatóak, így színvonaluk kiemelt jelentőségű az IKZ-t mutató emberek megítélésének szempontjából (Lányiné, 2017). Az intellektuális képességzavaron belül elkülönít a gyógypedagógia súlyosság szerint enyhe, mérsékelt, súlyos és igen súlyos kategóriákat, viszont jelen kutatásban ilyen elkülönítéssel nem élünk. Kutatásunkban az intellektuális képességzavart mutató személy megnevezést használjuk célcsoportunkra.

A 2016-os mikrocenzus adatai alapján 53603 személy vallotta magát értelmi fogyatékosnak³, ez 25%-os növekedést jelent a 2011-es népszámlálás adataihoz képest. Életkori megoszlásuk a tipikus populációéval megegyező (Központi Statisztikai Hivatal, 2018), ugyanakkor gazdasági aktivitásuk

³ A 2011. évi népszámlálás és a 2016-os mikrocenzus során alkalmazott meghatározás szerint „értelmi fogyatékos az a személy, akinek általános értelmi képessége az átlagostól számottevően elmarad, önálló életvezetése jelentősen akadályozott” (Központi Statisztikai Hivatal, 2018). Az IKZ és az értelmi fogyatékossg egymásnak megfeleltethető fogalmak.

jóval elmarad a tipikus fejlődésű populációtól, illetve az ő körükben a legmagasabb az intézeti háztartásban élők aránya. Továbbá az integrált oktatásban való részvételük is alacsony (Központi Statisztikai Hivatal, é. n. a.). Ezek a jellemzők egyszerre termékei és megerősítői is a velük kapcsolatos negatív attitűdöknek.

Az IKZ-t mutató személyek jelentős része 18 éves korát elérve – a tipikus fejlődésű populációtól eltérően – nem válik cselekvőképessé, hanem gondnokság alá kerül, ami a cselekvőképesség teljes vagy részleges korlátozásával jár (2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről, továbbiakban Ptk.). 2020-ban 57327 személy állt Magyarországon gondnokság alatt, arra vonatkozóan nem állnak rendelkezésre adatok, hogy ezeket a személyeket milyen okból korlátozta a bíróság cselekvőképességükben (Központi Statisztikai Hivatal, é. n. b), tehát ez a csoport nem egyezik meg teljes egészében az IKZ-t mutató személyek csoportjával. A gondnokság alá helyezett személyek nagyobb része teljesen cselekvőképtelen státuszú (Központi Statisztikai Hivatal, 2012), ami azt jelenti, hogy gondnoka beleegyezése nélkül nem köthet házasságot és vállalhat gyermeket (Ptk.), illetve nem vehet részt a politikai életben, azaz nem szavazhat vagy indulhat jelöltként (2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról), nem kezelheti a pénzt, továbbá gondnoka beleegyezése szükséges lakóhelyének módosításához (Ptk.). A részleges hatályú gondnokság alatt álló személyek esetében a szükségesség-arányosság elvének figyelembevételével határozza meg a bíróság, hogy mely jog vagy jogok esetében szükséges a korlátozás. A gondnokság célja elsősorban azoknak a személyeknek a védelme a visszaélésekkel szemben, akik „mentális állapotuk, vagy fejlődési rendellenesség miatt nem képesek önállóan, érdekeiknek megfelelően döntést hozni” (Központi Statisztikai Hivatal, 2012 p. 1.). Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a cselekvőképességet egy társadalmi átlaghoz viszonyítva határozhatjuk meg: mi az, ami az adott társadalomban önálló, érdekeknek megfelelő döntésnek számít. Ez az átlag azonban nem szigorúan rögzített határérték, hanem folyamatosan változik a társadalmi viszonyok és az uralkodó emberkép függvényében (Maléthy & Sándor, 2019), így tehát a gondnokság alá helyezés kritériumai sem egyértelműen meghatározhatók (Verdes & Tóth, 2010). Ez ahhoz vezet, hogy a gondnoksági perekben a jogalkalmazói gyakorlat nem egységes, nagyban függ a bírónak, a belátási képességről szóló szakvélemény készítőjének, illetve az érintett személynek és családjának tájékozottságától és attitűdjeitől, hogy milyen ítélet születik (Boros & Szegi, 2019).

Az Egyezmény kimondja, hogy a cselekvőképesség gyakorlásához szükséges segítséghez hozzáférést kell biztosítani a fogyatékossgal élő személyek számára, aminek egy eszköze lehet a támogatott döntéshozatal. Ez a jogintézmény a cselekvőképesség megőrzése mellett ad lehetőséget az azt igénylő személy támogatására. Bár a Polgári törvénykönyv 2014-es módosításában már megjelenik a támogatott döntéshozatal, mégis azóta mindössze 167 személy vette igénybe (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2020), a gondnokság alá helyezett emberek száma pedig az ezredforduló óta szinte folyamatosan növekszik (Központi Statisztikai Hivatal, 2019).

Tehát bár a lehetőség adott a cselekvőképesség megőrzésére (és így a kutatásunkban vizsgált jogok szabad gyakorlására) még mindig a gondnokság, azaz a helyettes döntéshozatal az elsődleges az IKZ-t mutató személyek támogatásában.

Intellektuális képességzavart mutató személyekkel kapcsolatos attitűdök

Több kutatás igazolta, hogy az intellektuális képességzavart mutató személyek csoportja az egyik legkevésbé elfogadott fogyatékosági csoport, őket sújtja a legtöbb előítélet, a viselkedéses megnyilvánulások irányukban negatívabbak (lásd például Brown, Ouellette-Kuntz, Lysaght & Burge, 2011; Nowicki, 2006; Fevre, Robinson, Lewis & Jones, 2013). Az érzékszervi fogyatékosággal élő és a mozgáskorlátozott személyek jogait nagyobb arányban támogatják a többségi társadalom tagjai, mint az IKZ-t, autizmus spektrumzavart vagy egyéb mentális problémát mutató embereket, és az értelmi érintettség súlyosbodásával egyre alacsonyabb az elfogadottság (McConkey, 2020). Továbbá gyakori annak megkérdőjelezése, hogy az IKZ-t mutató személyeknek a tipikus populációhoz hasonló igényei, érzelmei és céljai lehetnek, különösen igaz ez a szexualitásra és a gyermekvállalás iránti vágyra (Scior, 2011).

Az egyes jogok elfogadottságát összevetve látható, hogy a szexuális kielégüléshez (nem reprodukív célú szexuális viselkedésekhez) való jog elfogadottabb, mint a gyermekvállaláshoz való jog (Di Marco, Licciardello, Mauceri & La Guidara, 2013), és mindkettőnél kevésbé támogatott az IKZ-t mutató személyek inkluzív oktatáshoz való joga (McConkey, 2020). Az IKZ-t mutató személyek választójogának támogatásával kapcsolatban kevés kutatás készül, és ezek is főként ennek jogi korlátairól, illetve a részvétel akadályozottságáról szólnak (lásd például Agran, MacLean & Andren, 2016; Agran & Hughes, 2013), kevésbé a többségi társadalom attitűdjeiről, így a választójog ilyen irányú vizsgálata új szempontot adhat az erről folyó diskurzushoz.

A következőkben azokat a szociálpszichológiai konstruktumokat mutatjuk be, amelyekről korábbi kutatások alapján azt feltételezzük, hogy befolyással lehetnek az IKZ-t mutató személyek csoportjával kapcsolatos attitűdökre, jogaik támogatására. Az emberi jogok támogatásának – vagy éppen ellenzésének – számos bejósója ismert (összefoglalva lásd például McFarland, 2015), jelen kutatásban a szociális dominancia orientáció (social dominance orientation, továbbiakban SDO), a jobboldali tekintélyelvűség (right-wing authoritarianism, továbbiakban RWA), valamint a sajnálat csoportközi érzelmek kerülnek mérésre.

Szociálpszichológiai konstruktumok a jogok megtagadásának hátterében

A *jobboldali tekintélyelvűség* (RWA) úgy határozható meg, mint az autoriter behódolás (legitimnek észlelt autoritásoknak való alárendelődés), az autoriter agresszió (agresszió azokkal szemben, akiket a legitim hatalom kívülállónak, büntetendőnek tekint), illetve a konvencionális (tradicionális értékek elfogadása és támogatása) kombinációja (Altemeyer, 2008.). A magas RWA együtt jár a Big 5 személyiségdimenziók közül a lelkiismeretesség magas, és a tapasztalatokra való nyitottság alacsony szintjével (Sibley & Duckitt, 2008), melyek a „normakövetés és a konvencionális személyiségbéli megalapozói” (Hadarics, 2010, p. 49.).

A *szociális dominancia orientáció* a személyek azon jellemzője, hogy mennyire fogadják el az egyes társadalmi csoportok között jelenlévő egyenlőtlenségeket. A magas SDO-val rendelkezők inkább olyan szociális és politikai ideológiákat mondanak magukénak, amelyek a csoportközi hierarchia megtartását támogatják, és ellenzik a szociális jóléti programokat, amelyek csökkenthetnék a társadalmi egyenlőtlenségeket. Továbbá az SDO összefügg a patriotizmussal, a politikai és gazdasági

konzervativizmussal és a nacionalizmussal. Az SDO negatív kapcsolatban van az empátiával, a toleranciával és az altruizmussal (Pratto, Sidanius, Stallworth & Malle, 1994), valamint a Big 5 személyiségjellemzők közül a barátságossággal (Sibley & Duckitt, 2008).

Mind az RWA, mind az SDO összefüggést mutat az emberi jogok elutasítására való hajlandósággal (Crowson, Brandes & Hurst, 2013; Crowson & DeBacker, 2008; McFarland & Mathews, 2005).

Duckitt (2001) kettős folyamatelmélete egy közös modellbe rendezte az SDO-t és az RWA-t, melyek különböző motivációs mechanizmusokon keresztül vannak hatással a csoportközi előítéletekre. A modell szerint az RWA olyan csoportokkal szemben mozgósítja az előítéleteket, amelyekről úgy érezzük, fenyegetik a társadalmi rendet és stabilitást, ezzel a fenyegetettség érzését keltve (ilyen fenyegető csoport lehet például a drogdélereké). Az SDO pedig olyan csoportokkal szemben, akikkel vagy úgy érezzük, meg kell küzdenünk az erőforrásokért és a felsőbbrendűségért, vagy akiket lényegesen alacsonyabb rendűnek vélünk a saját csoportunkhoz képest (ilyen alárendelt csoportok például a fogyatékosággal élők vagy a munkanélküliek csoportjai). Azok a csoportok, akik egyszerre fenyegetik a fennálló társadalmi rendet és alárendeltek (például a feministák), egyszerre válthatják ki a magas SDO-val és RWA-val rendelkezők ellenszenvét (Duckitt, 2006).

Az előbbieket alapján tehát az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos előítéleteket inkább az SDO jósolhatja be, mint ahogy ezt számos kutatás bizonyította korábban (Akrami, Ekehammar, Claesson & Sonnander, 2006; Brandes & Crowson, 2009; Crowson és mtsai, 2013; Di Marco és mtsai, 2013; Ekehammar, Akrami, Gylje & Zakrisson, 2004) ugyanakkor feltételezhetjük, hogy egyes emberek számára az IKZ-t mutató személyek jogainak kiterjesztése a társadalmi rend fenyegetését (is) jelenti, így releváns az RWA mint bejósoló változó vizsgálata. Ezt korábbi kutatások is megerősítették, Crowson és munkatársainak (2013) kutatásában mind az RWA, mind az SDO összefüggést mutatott az IKZ-val illetve mozgáskorlátozottsággal élő emberek jogainak elutasításával. Továbbá pedagógushallgatók inkluzív oktatással kapcsolatos attitűdjeit vizsgálva szintén mindkét változó bejósolta az inkluzív oktatás elutasítását, ugyanakkor az RWA jóval kisebb magyarázó erővel bírt (Brandes & Crowson, 2009). Ugyanez az eredmény megerősítésre került általános mintán is (Crowson & Brandes, 2010). Az eredmények közötti eltérés rámutat, hogy először érdemes a jogok összefüggéseit feltárni, majd ezen eredmények függvényében vizsgálni a bejósoló változókat. Feltételezhetjük ugyanis, hogy még bizonyos jogok esetében az SDO lesz erősebb bejósoló, másokban – ahol a jogok szélesítése a társadalmi rend felborulásával fenyeget (Crowson és mtsai, 2013) – az RWA lehet nagyobb befolyással.

Magyar mintán már több kirekesztett csoporttal – romákkal (Sam Nariman, Hadarics, Soufizadeh & Kende, 2020), menekültekkel (Hadarics & Kende, 2017) és hajléktalanokkal (Faragó, Ferenczy, Kende & Krekó, 2019) – kapcsolatban bizonyításra került az SDO, illetve az RWA hatása. Valamint Hadarics és Kende (2018) kutatásukban kimutatták, hogy a fogyatékosággal élőkkel – mint leértékelt csoporttal – szembeni attitűdöket inkább az SDO jósolja be, mint az RWA, ugyanakkor itt összevonva beszélnek fogyatékosággal élő személyekről, nem különítik el az IKZ-t mutató emberek csoportját.

Ezek alapján mindenképp indokolt annak vizsgálata, hogy más csoportokkal megegyezően, specifikusan az IKZ-t mutató személyek esetében is kimutatható-e az SDO negatívabb attitűdöket bejósoló hatása, illetve megjelenik-e ezzel a csoporttal kapcsolatban az RWA mint bejósoló.

Csoportközi érzelem: Sajnálát

A *csoportközi érzelmek* fontos szerepet játszanak a külső csoportokkal szembeni viselkedésünkben: befolyásolják, irányítják azt (Mackie, Smith & Ray, 2008). A csoportközi érzelmek közül jelen kutatásban a sajnálat kerül kiemelésre. Ez egy ellentmondásos érzelem, amely egyszerre lehet altruista és cinikus, és ettől függően eredményezheti a sajnált csoportnak való segítségnyújtást vagy a tőle való távolságtartást (Lunardo & Bezençon, 2015). Szerepét, hatásait kevés kutatásban vizsgálták, annak ellenére, hogy az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatban gyakran megjelenő érzelem. Ennek magyarázatára alkalmas lehet a sztereotípiatartalom modell (Fiske, Cuddy, Glick, & Xu, 2002), ami két dimenzió segítségével kategorizálja az egyes csoportokat: kívánatosság-, illetve kompetenciadimenziókat alkalmaz, ezek mentén sorolja be a különböző csoportokat, aszerint, hogy céljaikat mennyire tartjuk károsnak vagy hasznosnak (kívánatosság), illetve, hogy ezeknek a céloknak az elérésére mennyire képesek (kompetencia). Az IKZ-t mutató személyek a kívánatosságdimenzióban magasan, viszont a kompetenciadimenzióban alacsonyan helyezkednek el (Fiske és mtsai, 2002; Fiske, Cuddy & Glick, 2007). A modellben elfoglalt hely alapján következtethetünk, hogy az adott csoport milyen érzelmeket vált ki más csoportok tagjaiból. Ezek az érzelmek tehát az IKZ-t mutató személyek kapcsán a szimpátia, empátia, illetve a sajnálat; összefoglalva ezeket proszociális érzelmeknek nevezzük.

A sajnálat – mely bár proszociális érzelem, tehát alapvetően pozitív viszonyulást feltételez – abban az esetben jelenik meg, ha a csoportközi hierarchiát legitímnek észleljük (Leach, Snider & Iyer, 2002), így alacsonyabb státuszú csoportokkal szemben elsősorban függőségorientált, paternalista segítségnyújtáshoz vezet (Nadler, 2002). Ez az IKZ-t mutató emberek esetében a túlféltő, institucionalizálást támogató és a gondnokság fenntartásának kedvező segítségnyújtásban nyilvánulhat meg (Fiske, 2015).

A modern fogyatékoságtudomány (lásd például Hernádi & Könczei, 2016; Karaatmaca, Altınay & Toros, 2019; Shapiro, 1994; Stramondo, 2010), illetve érdekvédelmi szervezetek képviselői (Bercse & Czakó, 2019) gyakran hangsúlyozzák, hogy a fogyatékosággal élő személyekkel szembeni sajnálat csak tovább mélyíti az IKZ-t mutató személyek alárendelt helyzetét, mivel a sajnálatból fakadó segítségnyújtás magában hordozza az alárendeltség érzését a segített számára (van der Cingel, 2011). Továbbá érdemes megemlíteni, hogy pont a paternalista, a fogyatékosággal élő emberek védelmét célzó attitűdök tartják fenn a gondnokság rendszerét, így feltételezhetjük, hogy az IKZ-t mutató személyek esetében a sajnálat inkább negatív hatással lesz a különböző jogok támogatására. Ugyanakkor Lantos, Kende, Becker és McGarty (2020) kutatásában a gazdasági és politikai szinten is elnyomott csoportokkal (a kutatásban romákkal és menekültekkel) kapcsolatos sajnálat facilitálta a kollektív cselekvést. Érdemes tehát megvizsgálni, hogy az IKZ-t mutató emberek esetén a jogok támogatásával milyen kapcsolatban áll a sajnálat.

Összefoglalva elmondhatjuk tehát, hogy az IKZ-t mutató személyek csoportja tipikusan a leértékelt, alárendelt csoportok közé tartozik, ugyanakkor többnyire nem gondoljuk őket ellenségesnek vagy fenyegetőnek. Ennek következtében kiválthatnak a többségi társadalomban sajnálatot, ami főként paternalista segítségnyújtáshoz vezethet, ami jelen esetben az érintettek érdekében történő jogkorlátozást jelenti. Mindezt kiegészítheti az SDO és RWA, ugyanakkor kérdés, hogy a sajnálat hogyan befolyásolja ezek hatását.

Az SDO együttjárást mutat az empátia alacsony szintjével (Sidanius és mtsai., 2013), valamint a Big 5 barátságosság faktor alacsony szintjével (Sibley & Duckitt, 2008), így feltételezhetjük –

amennyiben a sajnálatot, mint proszociális érzelmet, egy csoportba soroljuk az empátiával és szimpátiával –, hogy az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos sajnálat magas szintje negatív kapcsolatban lehet az SDO-val, és így mediálhatja hatását a jogok elutasítására. Az RWA esetében azt feltételezhetjük, hogy ilyen jellegű kapcsolat nem lesz, hiszen itt a jogok elutasításának háttérében elsősorban a társadalmi rend felborulásától, a tradicionális értékek devalválódásától való félelmet feltételezhetünk (Crowson és mtsai., 2013), ami kevésbé köthető a sajnálat érzéséhez.

Az eddigiekből látható, hogy mindenképp fontos a jogok elutasítása mögött meghúzódó motivációk feltárása, mivel ezek közelebb vihetnek minket annak megértéséhez, hogy milyen utakon tudunk a többségi társadalom attitűdjeire hatni, ezzel javítva az IKZ-t mutató személyek önrendelkezési lehetőségeit és elősegítve az aktívabb társadalmi részvételüket.

MÓDSZER

Minta

Az adatgyűjtés online kérdőíven (Google Forms) keresztül történt, kényelmi mintavétellel. Ennek következtében a minta rendelkezik olyan jellemzőkkel, amelyek behatárolják az eredmények általánosíthatóságát.

A kérdőívet összesen 234 személy (44 férfi és 190 nő) töltötte ki, átlagéletkoruk 37.5 év volt (SD=13.4). Többségük (70.5%) legalább egyetemi alapképzést végzett. Magas a mintában a gyógypedagógusok aránya (32.9%). A kitöltők túlnyomó része városi, mindössze 16.2%-uk él faluban. A kitöltők 19.2%-ának közeli rokonságában van IKZ-t mutató személy.

Mérőeszközök

Demográfiai változók közül a nem, életkor, lakóhely (4 fokú skálán: 1=Budapest, 2=megyei jogú város, 3=város, 4=falu), iskolai végzettség (6 fokú skálán: 1=doktori képzés, 2=egyetemi mesterképzés, 3=egyetemi alapképzés/főiskola, 4=érettségi bizonyítvány, 5=szakmunkás bizonyítvány, 6=általános iskola vagy ennél alacsonyabb) került mérésre, továbbá rákérdeztünk, hogy a kitöltő rokonságában van-e IKZ-t mutató személy, illetve, hogy a kitöltő gyógypedagógus-e.

A szociális dominancia orientáció mérése a Faragó és Kende (2017) által adaptált 8 ítemes SDO skálával (eredeti skála: Ho és mtsai. (2015)) valósult meg. (Jelen kutatásban $M=16.62$; $SD=6.85$; $\alpha=0.768$)

A jobboldali tekintélyelvűséget az RWA-skála (Altemeyer, 1981) 6 ítemes rövidített magyar verziójával mértük (Enyedi, 1996). (Jelen kutatásban $M=11.68$; $SD=1.51$; $\alpha=0.690$)

A válaszadás mindkét mérőeszköz esetében 6 fokú skálán (1=egyáltalán nem értek egyet, 6=teljes mértékben egyetértek) történt.

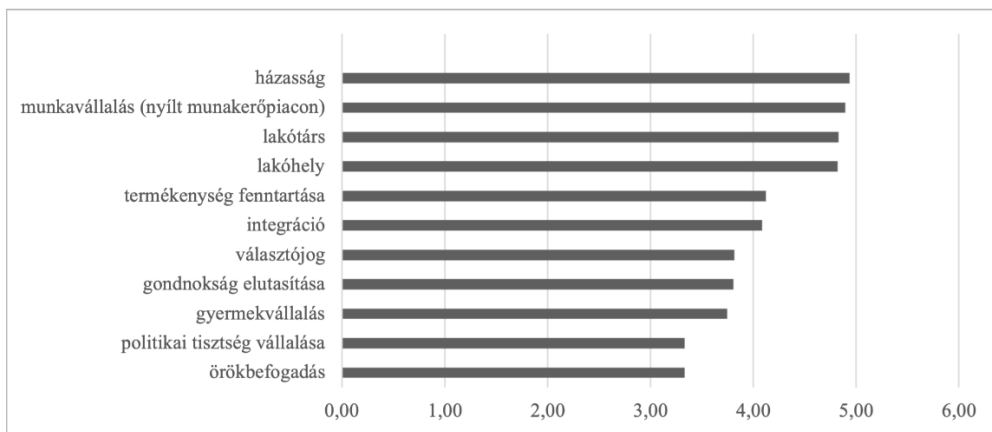
A csoportközi érzelmeket – sajnálat, félelem, düh, undor, csodálat – szintén 6 fokú skálán (1=egyáltalán nem jellemző, 6=teljes mértékben jellemző) mértük, a következő formában: „Ha az értelmi fogyatékossgal élő emberekre gondol, mennyire jellemzőek Önre az alábbi érzelmek?”. (A csoportközi érzelmek közül ebben az elemzésben csak a sajnálat hatásait vizsgáltuk.)

Az IKZ-t mutató személyek jogainak támogatását szintén 6 fokú skálán (1=egyáltalán nem értek egyet, 6=teljes mértékben egyetértek) az alábbi kérdésfeltevés mentén mértük: „Mennyire ért egyet az alábbi, értelmi fogyatékossgal élő személyek jogaira vonatkozó állításokkal?”⁴. A vizsgált jogok a következők voltak: lakóhely és lakótárs megválasztása, integrált oktatásban való részvétel, szabad házasságkötés, gyermekvállalás, választójog, politikai tisztségvállalás, munkavállalás nyílt munkaerőpiacon, gondnokság alá helyezés elutasítása. (Az állítások megtalálhatók a Mellékletek között.) Ezen jogok mindegyikének biztosítását előírja az Egyezmény, ennek ellenére Magyarországon a gondnokság alá helyezés következtében ezek gyakran korlátozásra kerülnek (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2020).

EREDMÉNYEK

Intellektuális képességzavart mutató személyek jogainak támogatása és ezek összefüggései

Az egyes jogok támogatottságát az alábbi diagram ábrázolja (1. ábra). Látható, hogy a két legkevésbé támogatott jog az örökbefogadás és a politikai tisztségek vállalása, míg leginkább az IKZ-t mutató személyek házasságkötését támogatták a kitöltők, amit szorosan követ a munkavállalás és a lakáskörülmények megválasztása.

1. ábra. A vizsgált jogok támogatottsága⁵.

A jogok faktorszerkezetének feltáráshoz exploratív faktoranalízist (EFA) használtunk. A feltáró elemzést *principal axis factoring* módszerrel és *promax forgatással* végeztük el, melyek megengedik a faktorok korrelációját (Vargha, 2019).

⁴ A kérdőívben az értelmi fogyatékossgal élő személy megnevezést használtuk, a cikkben viszont intellektuális képességzavart mutató személyekként hivatkozunk az érintettekre. Ennek oka, hogy bár a szakmai diskurzus egyértelműen az IKZ terminológiát javasolja (lásd például Lányiné (2017)), ugyanakkor ez a megnevezés széles körben még nem terjedt el, így a könnyebb érthetőség érdekében választottuk az értelmi fogyatékossg megnevezést.

⁵ A magasabb érték nagyobb támogatottságot jelöl.

A Kaiser-Meyer-Olkin-mutató (KMO=.892; $p<.001$) szerint a változókészlet alkalmas a faktoranalízisre. Az elvégzett próba után 2 faktor különült el, és ez a kétfaktoros modell az itemek varianciájának 55.666%-át magyarázta. Ugyanakkor az integráció támogatásával, illetve a gondnokság alá helyezéssel kapcsolatos itemek alacsony (0.25 alatti) kommunalitással, illetve alacsony (0.4 alatti) faktortöltéssel rendelkeztek (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2014), így ezeket kizártuk az elemzésből, majd újra elvégeztük a faktoranalízist.

A második modellben (KMO=.877; $p<.001$) szintén 2 faktort kaptunk, itt a magyarázott variancia 63.575% volt. Ugyanakkor a termékenység fenntartása item mindkét faktoron magas faktortöltéssel rendelkezett, így kivettük az elemzésből, majd a megmaradt 8 itemen újra elvégeztük a faktoranalízist (KMO=.860; $p<.001$). A kapott 2 faktor a variancia 65.153%-át magyarázta, a faktortöltések pedig az 1. táblázatban látható módon alakultak. A két faktor erősen korrelált egymással ($r=.626$; $p<.001$).

A jogok támogatásának mérésére alkalmazott itemek	Faktortöltések*	
	Egyénfókuszú jogok	Társadalomfókuszú jogok
Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek szabadon választhassák meg a lakóhelyüket.	.822	
Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek szabadon választhassák meg, hogy kivel élnek együtt.	.952	
Támogatom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek a nyílt munkaerőpiacon vállaljanak munkát.	.617	
Támogatom az értelmi fogyatékosággal élő személyek házasságkötését.	.671	
Támogatom az értelmi fogyatékosággal élő emberek gyermekvállalását.		.679
Támogatom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek gyermeket fogadhassanak örökbe.		.868
Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek szavazhassanak a választásokon.		.828
Támogatom, hogy az értelmi fogyatékosággal élő személyek politikai tisztségeket vállaljanak.		.787
*A táblázatban csak a 0.30-nál magasabb koefficiensek szerepelnek.		

1. táblázat. Az itemek faktortöltései a két azonosított faktoron.

Tehát az EFA alapján az egyik faktorba kerültek a lakóhely, illetve a lakótárs megválasztására, valamint a munkahelyi integrációra és a házasságkötésre vonatkozó itemek, mely faktort Egyénfókuszú jogoknak neveztük. A másik faktorba pedig a gyermekvállalás, örökbefogadás, illetve a politikai életben való részvétel (választójog és politikai tisztségek vállalása) támogatását vizsgáló itemek, melyet Társadalomfókuszú jogoknak neveztünk. Az elnevezések indoklása a *Következtetések* részben olvasható.

A két faktor megbízhatóságát megvizsgálva azt találtuk, hogy megfelelően használhatók a további elemzésekben két önálló skálaként (Egyénfókuszú jogok: $\alpha=.866$; Társadalomfókuszú

jogok: $\alpha=.888$). A továbbiakban lineáris regressziós elemzésekkel azt vizsgáltuk meg, hogy a fenti faktorokon alapuló skálapontszámokat hogyan jósolják be az SDO, az RWA és a sajnálat változói, kiegészítve demográfiai kontroll változókkal.

Lineáris regressziós elemzések

A regressziós elemzések eredménye a 2. táblázatban látható. Az Egyénfókuszú jogok esetében az RWA, a kitöltő életkora, az SDO, illetve a kitöltő neme voltak szignifikáns bejósolók, míg a Társadalomfókuszú jogok esetében a kitöltő életkora, az SDO és a kitöltő neme.

	<i>t</i>	<i>p</i>	β	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>R</i> ²
Egyénfókuszú jogok							
Teljes modell				11.814	4, 229	<.001	.171
RWA	-3.227	.001	-.209				
SDO	-3.108	.002	-.204				
kor	-2.532	.012	-.157				
nem	-2.795	.006	-.176				
iskola végzettség	-1.652	.100	-.110				
lakóhely	-0.979	.328	-.062				
gyógypedagógus	-1.745	.082	-.112				
IKZ-t mutató rokon	-1.113	.267	-.068				
Társadalomfókuszú jogok							
Teljes modell				8.276	3, 230	<.001	.097
RWA	0.194	.846	.013				
SDO	-3.429	.001	-.218				
kor	-2.871	.004	-.187				
nem	-2.049	.004	-.134				
iskola végzettség	-0.962	.337	-.064				
lakóhely	-0.232	.817	-.015				
gyógypedagógus	-1.100	.273	-.073				
IKZ-t mutató rokon	-1.205	.230	-.076				

2. táblázat. A két faktor bejósoló változói.

A sajnálat, beemelve az elemzésbe, mindkét faktor esetében szignifikáns bejósolónak bizonyult. Az Egyénfókuszú jogok esetében a magyarázott variancia 18.6%-ra nőtt, $F(5, 228)=10.406$; $p<.001$. A bejósolók regressziós koefficiensei pedig a következőképpen alakultak: az RWA ($\beta =-.191$; $p=.004$) a kitöltő életkora ($\beta =-.157$; $p=.011$), az SDO ($\beta =-.182$; $p=.006$), a kitöltő neme ($\beta =-.196$; $p=.002$), és a sajnálat ($\beta =-.128$; $p=.043$).

A Társadalomfókuszú jogoknál is javult a magyarázott varianciaarány 11.6%-ra, $F(4, 229)=7.498$; $p<.001$). A bejósolók pedig az alábbi módon változtak: kitöltő életkora $\beta =-.185$; $p=.004$), az SDO ($\beta =-.186$; $p=.004$), a kitöltő neme ($\beta =-.155$; $p=.019$) és a sajnálat ($\beta =-.142$; $p=.030$).

A sajnálat hatására tehát mindkét esetben csökkent az SDO, illetve az RWA bejósoló ereje, így mindkét esetben releváns a mediátor hatás vizsgálata.

A sajnálat hatása a bejósolóké (RWA, SDO) és a jogok kapcsolatára

A mediátorhatás méréséhez az SPSS PROCESS makróját (3.5 verzió, Hayes, 2018) használtuk. 4 modellt készítettünk (konfidenciaintervallum 95%, Bootstrap: 5000 újrendezés), melyekben a sajnálat mediátorhatását vizsgáltuk a megállapított két faktor és az SDO, illetve az RWA kapcsolatára. A demográfiai változók (nem, kor, lakóhely, iskolai végzettség), a gyógypedagógus

végzettség, illetve az IKZ-t mutató rokon kovariánsként kerültek be a modellbe. Bár azt feltételeztük, hogy az SDO és a jogok kapcsolatánál mediátorszerepe lesz a sajnálatnak, ezt a feltételezést nem erősítették meg az elvégzett próbák (Egyénfókuszú jogok: $b=-.0053$; $SE=.0058$; 95% CI $[-.0186, .004]$; Társadalomfókuszú jogok: $b=-.0097$; $SE=.0097$; 95% CI $[-.0317, .0067]$). A feltételezésekkel megegyezően az RWA és a jogok kapcsolatát nem mediálta a sajnálat egyik faktor esetében sem (Egyénfókuszú jogok: $b=-.0091$; $SE=.009$; 95% CI $[-.03, .0054]$; Társadalomfókuszú jogok: $b=-.0165$; $SE=.0146$; 95% CI $[-.0506, .0052]$).

Így elmondható, hogy a sajnálatnak ilyen jellegű hatása nincsen az SDO és RWA bejóslok és a jogok támogatásának kapcsolatára.

KÖVETKEZTETÉSEK

A kutatás eredményei hasznos kiindulópontot adhatnak az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos attitűdök és az ezek mögött álló jellemzők pontosabb meghatározásához. A jogok középpontba helyezése pedig egy új nézőpont az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos attitűdök vizsgálatában, hazai viszonylatban mindenféleképpen. A továbbiakban ismertetjük a kutatás fő eredményeit és ezek lehetséges magyarázatait.

A jogok együttjárását tekintve a kapott eredmények összhangban vannak a korábbi kutatásokban találtakkal, tehát valóban találhatók eltérések az egyes jogok támogatásának szintje között (Di Marco és mtsai, 2013; McConkey, 2020), illetve az ezeket bejóslo változók között. A faktoranalízis során két faktort azonosítottunk: az egyik faktorba (Egyénfókuszú jogok) kerültek a lakóhely, illetve a lakótárs megválasztásának, a nyílt munkaerőpiacon történő munkavállalásnak és a házasságkötésnek a támogatására vonatkozó itemek. A másik faktorba (Társadalomfókuszú jogok) pedig a gyermekvállalás, az örökbefogadás, a választójog és a politikai tisztségek vállalásának támogatására vonatkozó itemek.

Az együttjárások magyarázatait keresve azt láthatjuk, hogy az első faktor esetében inkább olyan jogokról van szó, amelyek szorosan kötődnek az adott személyhez, tehát ezen jogok biztosításával úgy gondolhatjuk, hogy kevesebb hatást gyakorolunk a többségi társadalomra. Ugyanakkor a második faktorba tartozó jogok esetében szélesebb az érintettek köre, nagyobb a többségi társadalomra gyakorolt hatás. Ennek mentén neveztük el a faktorokat.

Továbbá, ha megnézzük az Egyénfókuszú jogokba tartozó itemeket és az ezek átlagpontszámait bemutató táblázatot (*1. ábra*), akkor láthatjuk, hogy ezek jobban támogatott jogok. Ennek oka lehet, hogy ebben a faktorban olyan témákról van szó, melyek már jobban benne vannak a köztudatban állami beruházásokon vagy civil kezdeményezéseken keresztül. A lakhatás kérdése az Intézményi Férőhely Kiváltási Programmal kapcsolatos Európai Unió pályázat kapcsán a szociális szféra legnagyobb beruházása az elmúlt években (lásd például 1187/2020 (IV.28.) Kormányhatározat, TÁRS PROJEKT – EFOP 1.9.1). A munkaerőpiaci integrációt támogató civil szervezeteket is találunk (például a Salva Vita Alapítvány, Kézenfogva Alapítvány), illetve az elmúlt években nő azoknak a munkahelyeknek a száma, amelyek kifejezetten fogyatékosággal élő személyeket alkalmaznak (például a Nem Adom Fell kávézó, Kockacsoki, Premier Kultcafé, Hatpötyös Étterem). Ezek a kezdeményezéseken keresztül a többségi társadalom is tud pozitív tapasztalatokat szerezni az IKZ-t mutató emberek munkavállalásával kapcsolatban, ami szintén javíthatja az attitűdöket.

A második faktorba tartozó jogok (választójog, politikai tisztségvállalás, gyermekvállalás és örökbefogadás) a modern fogyatékoságtudomány témái, és bár kutatási szinten megjelennek ezek a kérdések (lásd például Hernádi & Könczei, 2016; Katona, Heiszer, & Szücs, 2016; Maléth & Sándor, 2019), a többségi társadalomhoz ezek az információk nem feltétlenül jutnak el, így az említett témák csak egy szűkebb réteg számára ismertek. Civil szervezetek körében a Társaság a szabadságjogokért és az Értelmi Fogyatékosággal élők és Segítőik Országos Érdekvédelmi Szövetsége foglalkozik főként ezekkel a kérdésekkel. Ez az információhiány eredményezhet nagyobb ellenállást az említett jogokkal szemben. Az IKZ-t mutató személyek választójogának kérdése kutatási szinten is nagyon korlátozottan jelenik meg hazánkban, ennek szinte kizárólag jogi aspektusai kerültek eddig vizsgálatra (lásd például Bárd, 2019; Boros & Szegi, 2019; Gulya & Hoffman, 2019; Gurbai, 2015).

Egyik faktorba se illeszkedett az iskolai integráció és a gondnokság alá helyezés, illetve mindkét faktoron közepes faktortöltéssel rendelkezett a termékenység fenntartásának támogatása, melyre magyarázatul szolgálhatnak az alábbiak.

Az integráció valóban különbözik a többi jogtól, hiszen ez volt az egyetlen, amely szinte kizárólag gyermekeket és fiatalokat érint, míg a többi jog mind a cselekvőképességhez – így tipikus fejlődés esetén is a 18. életévhez – kötődött, ez magyarázhatja a különállását. Ugyanakkor a szerzők fontosnak tartották ennek a kérdésnek a vizsgálatát is, mivel úgy gondolják, hogy az inkluzív oktatás fontos megalapozója lehet a fogyatékosággal élő fiatalok társadalmi befogadásának, és ennek támogatása szoros összefüggésben áll a felnőtt kori jogok biztosításának támogatásával.

A gondnokság alá helyezés kérdése különösen érdekes. A gondnokság tulajdonképpen a „háttérváltozója” szinte az összes többi jognak, hiszen ennek következménye, hogy a személy elveszti a választójogát, nem költözhet szabadon, nem házasodhat a gondnokának beleegyezése nélkül és gyermeket sem nevelhet. Ennek ellenére egyik faktorba sem illett bele, amire magyarázatot adhat, hogy a kitöltők nem feltétlenül tudták, hogy ezek a jogok milyen kapcsolatban állnak egymással, vagy, hogy pontosan mivel is jár a gondnokság alá helyezés. Okozhatott problémát az is, hogy az állítások mindegyike az egyes jogok támogatására kérdezett rá. Ezzel szemben a gondnokság alá helyezés kapcsán arról kellett döntenie, hogy a kitöltő ellenzi-e az adott jogintézményt. Így a megfogalmazásbeli eltérés is lehet az oka a különállásnak. A későbbiekben érdemes lehet több ellentétes megfogalmazású ítemet is a kérdések közé tenni, így felmérhető lenne, hogy valóban a megfogalmazás okozta-e az eltérést.

A termékenység fenntartása item, mindkét faktoron közepes faktortöltéssel rendelkezett, ami nem várt eredmény, tekintve, hogy a termékenység szorosan kapcsolódik a gyermekvállalás kérdéséhez. Az Egyezmény ezt a megfogalmazást használja (23. cikk), ezért mi sem térünk el ettől, mégis lehetséges, hogy szerencsésebb lett volna a sterilizáció ellenzéseként megfogalmazni az ítemet, mivel így egyértelműbb lett volna a kitöltők számára, hogy mire vagyunk kíváncsiak.

A regressziós modellek eredményeit nézve azt látjuk, hogy az SDO és az RWA is fontos tényezők az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos attitűdökben. Az SDO mindkét faktor esetében rendelkezett bejósoló erővel, ami összhangban van a korábbi kutatási eredményekkel (Akrami és mtsai, 2006; Crowson és mtsai, 2013; Di Marco és mtsai, 2013), illetve korábban magyar mintán is azonosításra került fogyatékosággal élők csoportjával kapcsolatban (Hadarics & Kende, 2018). Megerősítettük tehát, hogy az IKZ-t mutató személyek leértékelt, alárendelt csoportként

jelennek meg, és a társadalmi hierarchia nagyobb fokú elfogadása, azaz a magas SDO (Pratto és mtsai., 1994) a jogaik elutasítását eredményezte.

Kevésbé jelentős, ugyanakkor nem elhanyagolható az RWA hatása sem. Az Egyénfókuszú jogok esetében szignifikáns bejósoló volt az SDO mellett. Úgy tűnik tehát, hogy bizonyos jogok esetében ez a változó is fontos szerepet játszik, amire magyarázatot nyújthat Crowson és munkatársainak (2013) feltételezése, miszerint a jogok elutasítása nem feltétlenül magával a fogvatékossági csoporttal szembeni előítéleteket jelent, hanem sokkal inkább a társadalmi rend és stabilitás fenntartására tett kísérletet. Az RWA skálán magas pontszámot elérők hajlamosabbak a világot fenyegető és veszélyes helynek látni (Duckitt, 2001), a társadalmi változások elutasítása pedig hozzájárulhat a biztonságérzet fenntartásához. Így tehát az RWA bejósoló hatását nem biztos, hogy az IKZ-t mutató személyek csoportja hívja elő, hanem a jogaik kiterjesztésének és így a status quo felborulásának lehetősége.

Külön említést érdemel, hogy némileg meglepő módon az RWA nem jósolta be szignifikáns módon a második faktor eredményeit, mely faktor tartalmánál fogva egyébként jobban kötődik a tágabb társadalmi működés változásához, amelyre a tekintélyelvű személyek elvileg különösen érzékenyek. Elképzelhető, hogy az ide tartozó jogok (különösen a politikai részvétellel kapcsolatosak) elsősorban a hierarchikus viszonyok megváltozásának, a nagyobb társadalmi egyenlőség felé történő elmozdulásának jelentését hordozták a válaszadók számára, ezért hathatott a két motivációs változó közül csak az SDO.

A sajnálat a lineáris regressziós modellekben szignifikáns bejósolója volt mindkét faktorba tartozó jogok elutasításának. Tehát IKZ-t mutató személyek esetében kifejezetten negatív hatása van ennek az érzelmenek, és nem vetít előre az irányukba mutató pozitív cselekvést, helyette a paternalista, túlféltő attitűdökön keresztül (Fiske, 2015) inkább jogkorlátozást támogató hatással bír.

Ugyanakkor azt látjuk, hogy bár a sajnálat a lineáris regresszióban növelte a modellek magyarázott varianciáját és hatására csökkent az RWA, illetve az SDO bejósoló ereje, a hipotézisünk, miszerint az SDO és a jogok kapcsolatát mediálni fogja a sajnálat, nem került megerősítésre. Feltételezhetjük, hogy inkább direkt, vagy más változókon keresztül működő hatása van a jogokkal kapcsolatos attitűdökre ennek az érzelmenek.

Az egyéb változók közül a kitöltő neme és életkora volt szignifikáns bejósoló. A nők negatívabb attitűdöket mutattak a jogok támogatásával kapcsolatban, ugyanakkor itt fontos kiemelni, hogy a mintában jelentős többségben voltak a nők, így ez az eredmény további megerősítést igényel a későbbiekben.

A fiatalabb kitöltők inkább támogatták a különböző jogok biztosítását, ami magyarázható azzal, hogy minél idősebb valaki, annál inkább hajlamos a szociokulturális konzervativizmusra, annál kevésbé jellemző rá az új tapasztalatokra való nyitottság (Cornelis, Van Hiel, Roets & Kossowska, 2008), ami jelen kutatásban a jogok kiterjesztésének elutasításában mutatkozott meg.

Limitációk, további lehetőségek

A kutatás rendelkezik limitációkkal, ezeknek egy része a minta jellemzőiből fakad: a mintában sokkal több nő volt, mint férfi; magas volt a gyógypedagógusok aránya, illetve a kitöltők nagy többsége magasan iskolázott volt. Ezen jellemzők következtében az eredmények korlátozottan általánosíthatók.

Az RWA hatásának jobb megértéséhez szükséges lenne a jogok támogatásán túl, az IKZ-t mutató személyekkel kapcsolatos attitűdök általánosabb vizsgálatára is. Így lehetőséget kapnánk annak magyarázatára, hogy a magasabb RWA valóban az IKZ-t mutató emberekkel kapcsolatos negatívabb attitűdöket jósolja be, vagy inkább a többségi társadalom számára elérhető jogok marginalizált csoportokra történő kiterjesztését.

Továbbá a későbbiekben érdemes egyéb változók beemelése az elemzésbe, mint például morális alapok (Haidt, Graham & Joseph, 2009), a dehumanizáció (Haslam & Loughnan, 2014), vagy az IKZ-t mutató emberekkel szembeni morális kirekesztés (Opatow, 1990). Ezek mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy megbízhatóbb modelleket állítsunk fel a jogok támogatására vonatkozóan, és jobban megértsük, hogy a személyek milyen jellemzői járulnak hozzá ezek elutasításához vagy támogatásához, ami új szempontokat adhat a szemléletformálás, és így az IKZ-t mutató személyek társadalmi befogadásának előmozdításához.

IRODALOMJEGYZÉK

- Agran, M., & Hughes, C. (2013). "You Can't Vote—You're Mentally Incompetent": Denying Democracy to People with Severe Disabilities. *Research and Practice for Persons with Severe Disabilities*, 38(1), 58–62. <https://doi.org/10.2511/027494813807047006>
- Agran, M., MacLean, W. E., & Andren, K. A. K. (2016). "My Voice Counts, Too": Voting Participation Among Individuals With Intellectual Disability. *Intellectual and Developmental Disabilities*, 54(4), 285–294. <https://doi.org/10.1352/1934-9556-54.4.285>
- Akrami, N., Ekehammar, B., Claesson, M., & Sonnander, K. (2006). Classical and modern prejudice: Attitudes toward people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, 27(6), 605–617. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2005.07.003>
- Altemeyer, B. (2008). *The authoritarians*. Cherry Hill Publishing.
- Bárd P. (2019). A fogyatékosággal élő személyek jogai. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 27.
- Bercse L. B., & Czákó T. Z. (2019). Halljátok meg a hangunk! Az Európai Önérvényesítő Platform (EPSA) működése és céljai. *Fogyatékoság és Társadalom*, 2, 70–75. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.4>
- Boros I., & Szegi P. G. (2019). Gondnoksági perekben tapasztalt visszasságok, a jogalkalmazás egységességének hiánya. *Acta Humana*, 7(2019/3), 7–24. <https://doi.org/10.32566/ah.2019.3.1>
- Brandes, J. A., & Crowson, H. M. (2009). Predicting dispositions toward inclusion of students with disabilities: The role of conservative ideology and discomfort with disability. *Social Psychology of Education*, 12(2), 271–289. <https://doi.org/10.1007/s11218-008-9077-8>
- Brown, H. K., Ouellette-Kuntz, H., Lysaght, R., & Burge, P. (2011). Students' Behavioural Intentions Towards Peers with Disability. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 24(4), 322–332. <https://doi.org/10.1111/j.1468-3148.2010.00616.x>

- Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2020). *Inquiry concerning Hungary under article 6 of the Optional Protocol to the Convention*. http://docstore.ohchr.org/_SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqHk7y7hsmg8z0DXeL2x2%2fDmZ9jKJskcOPORsTebSnOJ4Cd0WGYL2TRl9Mj9TFm8%2b6vdTpXliWRi4jazyDcl1TkNMLxua0imYcblMrwFj9gXpUkX%2bH%2bv Utolsó letöltés ideje: 2021.04.11.
- Cornelis, I., Van Hiel, A., Roets, A., & Kossowska, M. (2008). Age Differences in Conservatism: Evidence on the Mediating Effects of Personality and Cognitive Style. *Journal of Personality*, 77, 51–88. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00538.x>
- Crowson, H. M., & Brandes, J. A. (2010). Predicting Community Opposition to Inclusion in Schools: The Role of Social Dominance, Contact, Intergroup Anxiety, and Economic Conservatism. *The Journal of Psychology*, 144(2), 121–144. <https://doi.org/10.1080/00223980903472151>
- Crowson, H. M., Brandes, J. A., & Hurst, R. J. (2013). Who opposes rights for persons with physical and intellectual disabilities?: Disability and prejudice. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, E307–E318. <https://doi.org/10.1111/jasp.12046>
- Crowson, H. M., & DeBacker, T. (2008). Belief, Motivational, and Ideological Correlates of Human Rights Attitudes. *The Journal of social psychology*, 148, 293–310. <https://doi.org/10.3200/SOCP.148.3.293-310>
- Di Marco, G., Licciardello, O., Mauceri, M., & La Guidara, R. M. C. (2013). Attitudes Towards the Sexuality of Men with Intellectual Disability: The Effect of Social Dominance Orientation. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 84, 1194–1198. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.726>
- Duckitt, J. (2001). A dual-process cognitive-motivational theory of ideology and prejudice. In *Advances in Experimental Social Psychology* (p. 41–113). Elsevier. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(01\)80004-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(01)80004-6)
- Duckitt, J. (2006). Differential Effects of Right Wing Authoritarianism and Social Dominance Orientation on Outgroup Attitudes and Their Mediation by Threat From and Competitiveness to Outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(5), 684–696. <https://doi.org/10.1177/0146167205284282>
- Ekehammar, B., Akrami, N., Gylje, M., & Zakrisson, I. (2004). What matters most to prejudice: Big Five personality, Social Dominance Orientation, or Right-Wing Authoritarianism? *European Journal of Personality*, 18(6), 463–482. <https://doi.org/10.1002/per.526>
- Enyedi Zs. (1996). *Tekintélyvűség és politikai-ideológiai tagolódás*. 2, 135–155.
- Faragó L., Ferenczy D., Kende A., & Krekó P. (2019). *A hajléktalanokkal szembeni erőszak elfogadhatóságát meghatározó tényezők*. Magyar Pszichológiai Társaság XXVIII. Országos Tudományos Nagygyűlése, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Pszichológiai Intézet.
- Faragó L., & Kende A. (2017). Az elnyomás támogatása vagy az egyenlőség ellenzése? Az új Szociális Dominancia Orientáció Skála (SDO7) vizsgálata. *Alkalmazott Pszichológia*, 17(1), 115–135. <https://doi.org/10.17627/ALKPSZICH.2017.1.115>
- Fevre, R., Robinson, A., Lewis, D., & Jones, T. (2013). The ill-treatment of employees with disabilities in British workplaces. *Work, Employment and Society*, 27(2), 288–307. <https://doi.org/10.1177/0950017012460311>
- Fiske, S. T. (2015). Intergroup Biases: A Focus on Stereotype Content. *Current opinion in behavioral sciences*, 3, 45–50. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2015.01.010>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., & Glick, P. (2007). Universal dimensions of social cognition: Warmth and competence. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(2), 77–83. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2006.11.005>
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 878–902. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.6.878>
- Gulya F., & Hoffman I. (2019). A támogatott döntéshozatal sorsa Magyarországon. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5(2), 22–36. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.2>
- Gurbai S. (2015). *A gondnokság alá belyezett személyek választójoga a nemzetközi jog, az európai regionális jog és a komparatív közjog tükrében* [Phd, Pázmány Péter Katolikus Egyetem]. <http://real-phd.mtak.hu/317/>

- Hadarics M. (2010). A társadalmi egyenlőség megítélésének pszichológiai alapjai és ideológiai beágyazottsága Magyarországon és Nyugat-Európában. *Alkalmazott Pszichológia*, 12(1–2), 47–71.
- Hadarics M., & Kende A. (2017). A closer look at intergroup threat within the dual process model framework: The mediating role of moral foundations. *Psychological Thought*, 10(1), 167–177. <https://doi.org/10.5964/psycy.v10i1.210>
- Hadarics M., & Kende A. (2018). The Dimensions of Generalized Prejudice within the Dual-Process Model: The Mediating Role of Moral Foundations. *Current Psychology*, 37(4), 731–739. <https://doi.org/10.1007/s12144-016-9544-x>
- Haidt, J., Graham, J., & Joseph, C. (2009). Above and Below Left–Right: Ideological Narratives and Moral Foundations. *Psychological Inquiry*, 20(2–3), 110–119. <https://doi.org/10.1080/10478400903028573>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (Szerk.). (2014). *Multivariate data analysis* (7. ed., Pearson new internat. ed). Pearson.
- Haslam, N., & Loughnan, S. (2014). Dehumanization and Infrhumanization. *Annual Review of Psychology*, 65(1), 399–423. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010213-115045>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach* (Second edition). Guilford Press.
- Hernádi I., & Könczei Gy. (2016). Miért másrendű polgárok? Fogyatékoság és állampolgárság. In G. Könczei & I. Hernádi (Szerk.), *Az esélyegyenlőségtől a Tárgatoszig?* (p. 173–190). L'Harmattan.
- Ho, A. K., Sidanius, J., Kteily, N., Sheehy-Skeffington, J., Pratto, F., Henkel, K. E., Foels, R., & Stewart, A. L. (2015). The nature of social dominance orientation: Theorizing and measuring preferences for intergroup inequality using the new SDO₇ scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 109(6), 1003–1028. <https://doi.org/10.1037/pspi0000033>
- Karaatmaca, C., Altunay, M., & Toros, E. (2019). Stop the Pity, Unlock the Potential: The Role of Non-Governmental Organizations in Disability Services: Evaluating and Monitoring Progress. *International Journal of Disability, Development and Education*, 66(5), 510–527. <https://doi.org/10.1080/1034912X.2019.1642454>
- Katona V., Heiszter K., & Szücs M. (2016). Rögös úton sehová. Intellektuális fogyatékosággal élő emberek szülővé válása. In G. Könczei & I. Hernádi (Szerk.), *Az esélyegyenlőségtől a Tárgatoszig?* (p. 97–125). L'Harmattan.
- Központi Statisztikai Hivatal. (2012). A gondnokság alatt állók helyzete. *Statisztikai Tükör*, 6(45), 3.
- Központi Statisztikai Hivatal. (2018). *Mikrocenzus 2016. - 8. A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői*. Központi Statisztikai Hivatal.
- Központi Statisztikai Hivatal (é.n.a) *Oktatási adatok, 2019/2020*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszak/oktat/oktatas1920/index.html> Utolsó letöltés ideje: 2021.04. 10.
- Központi Statisztikai Hivatal (é.n.b) *25.1.1.13. Gyámhatósági ügyek* https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0013.html Utolsó letöltés ideje: 2021.07.14.
- Lantos N. A., Kende A., Becker, J. C., & McGarty, C. (2020). Pity for economically disadvantaged groups motivates donation and ally collective action intentions. *European Journal of Social Psychology*, n/a(n/a). <https://doi.org/10.1002/ejsp.2705>
- Lányiné Engelmayer Á. (2017). *Intellektuális képességzavar és pszichés fejlődés*. Medicina.
- Leach, C. W., Snider, N., & Iyer, A. (2002). „Poisoning the consciences of the fortunate”: The experience of relative advantage and support for social equality. In *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (p. 136–163). Cambridge University Press.
- Lunardo, R., & Bezençon, V. (2015). The Neglected Ambivalent Emotion of Pity: Conceptualization and Potential (Complex) Effects on Charitable Behavior. *Advances in Consumer Research*, 43, 624–625.
- Mackie, D. M., Smith, E. R., & Ray, D. G. (2008). Intergroup Emotions and Intergroup Relations. *Social and Personality Psychology Compass*, 2(5), 1866–1880. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2008.00130.x>

- Maléth A., & Sándor A. (2019). A terapeuta igazságszolgáltatás mint a támogatott döntéshozatal implementációját segítő paradigma: Gondolkodás a különböző diszciplínák egymást megtermékenyítő lehetőségeiről. *Fogyatékoság és Társadalom*, 5(2), 37–69. <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.3>
- McConkey, R. (2019). Public perceptions of the rights of persons with disability: National surveys in the Republic of Ireland. *Alter*, 14(2), 128–139. <https://doi.org/10.1016/j.alter.2019.06.003>
- McFarland, S. (2015). Culture, individual differences, and support for human rights: A general review. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 21(1), 10–27. <https://doi.org/10.1037/pac0000083>
- McFarland, S., & Mathews, M. (2005). Who Cares About Human Rights? *Political Psychology*, 26(3), 365–385. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00422.x>
- Nadler, A. (2002). Inter-Group Helping Relations as Power Relations: Maintaining or Challenging Social Dominance Between Groups Through Helping. *Journal of Social Issues*, 58(3), 487–502. <https://doi.org/10.1111/1540-4560.00272>
- Nowicki, E. A. (2006). A cross-sectional multivariate analysis of children's attitudes towards disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, 50(5), 335–348. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00781.x>
- Opotow, S. (1990). Moral Exclusion and Injustice: An Introduction. *Journal of Social Issues*, 46(1), 1–20. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb00268.x>
- Pratto, F., Sidanius, J., Stallworth, L. M., & Malle, B. F. (1994). Social dominance orientation: A personality variable predicting social and political attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(4), 741–763. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.4.741>
- Sam Nariman, H., Hadarics, M., Soufizadeh, A. M., & Kende, A. (2020). The mediating role of moral exclusion between authoritarianism and outgroup discrimination. *International Journal of Intercultural Relations*, 74, 1–6. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2019.10.001>
- Sándor A. (2018). *Magas támogatási szükséglettel élő személyek önrendelkezési lehetőségei* [Doktori disszertáció]. Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- Scior, K. (2011). Public awareness, attitudes and beliefs regarding intellectual disability: A systematic review. *Research in Developmental Disabilities*, 32(6), 2164–2182. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2011.07.005>
- Shapiro, J. P. (1994). *No Pity: People with Disabilities Forging a New Civil Rights Movement* (1st edition). Crown.
- Sibley, C. G., & Duckitt, J. (2008). Personality and Prejudice: A Meta-Analysis and Theoretical Review. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 248–279. <https://doi.org/10.1177/1088868308319226>
- Sidanius, J., Kteily, N., Sheehy-Skeffington, J., Ho, A. K., Sibley, C., & Duriez, B. (2013). You're Inferior and Not Worth Our Concern: The Interface Between Empathy and Social Dominance Orientation: Empathy and Social Dominance Orientation. *Journal of Personality*, 81(3), 313–323. <https://doi.org/10.1111/jopy.12008>
- Stramondo, J. A. (2010). How an Ideology of Pity Is a Social Harm to People with Disabilities. *Social Philosophy Today*, 26, 121–134. <https://doi.org/socphiltoday20102610>
- van der Cingel, M. (2011). Compassion in care: A qualitative study of older people with a chronic disease and nurses. *Nursing ethics*, 18(5), 672–685. <https://doi.org/10.1177/0969733011403556>
- Vargha A. (2019). *Többváltozós statisztika dióhéjban: Változó-orientált módszerek*. Pólya Kiadó.
- Verdes T., & Tóth M. (2010). *A per tárgya: Gondnokság alá helyezett személyek társadalmi kirekesztődésének mozgásformái a rendszerváltás utáni Magyarországon*. ELTE Eötvös.

Jogforrások

Magyarország Alaptörvénye.

2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről.

2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

2013. évi XXXVI. törvény a választási eljárásról.

1187/2020 (IV.28.) Kormányhatározat.

Melléletek

1. számú melléklet: IKZ-t mutató személyek jogaira vonatkozó kérdések.

Mennyire ért egyet az alábbi, értelmi fogyatékossgal élő személyek jogaira vonatkozó állításokkal?

1. Támogatom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő tanulók tipikusan fejlődő társaikkal együtt tanuljanak/járjanak iskolába.
2. Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek szabadon választhassák meg a lakóhelyüket.
3. Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek szabadon választhassák meg, hogy kivel élnek együtt.
4. Támogatom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek a nyílt munkaerőpiacon vállaljanak munkát.
5. Támogatom az értelmi fogyatékossgal élő személyek házasságkötését.
6. Támogatom az értelmi fogyatékossgal élő emberek gyermekvállalását.
7. Támogatom az értelmi fogyatékossgal élő emberek termékenységének fenntartását.
8. Támogatom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek gyermeket fogadhassanak örökbe.
9. Fontosnak tartom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek szavazhassanak a választásokon.
10. Támogatom, hogy az értelmi fogyatékossgal élő személyek politikai tisztségeket vállaljanak.
11. Ellenzem az értelmi fogyatékossgal élő személyek gondnokság alá helyezését (azaz cselekvőképességük korlátozását).

Factors influencing attitudes towards the rights of people with intellectual disabilities

Background and aims: Our research aimed to study the attitudes towards the rights of people with intellectual disabilities (housing choice, marriage, employment, inclusive education, having children, adoption, participation in politics), which should be guaranteed according to the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The goal was to determine whether there is a correlation between these rights and to reveal the social-psychological factors behind the disavowal of them.

Method: In the present research, the effect of social dominance orientation (SDO), right-wing authoritarianism (RWA), and pity (an intergroup emotion) were studied.

Results: The correlations between the rights were tested using exploratory factor analysis and 2 factors were retained. The first factor consisted of the more supported rights which are strictly related to the person with intellectual disability. The second factor consisted of the less supported rights, which affect a bigger proportion of the general population. In the multiple linear regressions SDO and in some cases RWA were significant predictors of the disavowal of the rights. Adding pity to the model contradicting results were found, which require further research.

Conclusions: The result of this study can be a valuable starting point to better understand the factors behind the refusal of the social participation of people with intellectual disabilities. This information can help to improve the effectiveness of training programs aiming to promote inclusion.

Keywords: SDO, RWA, intellectual disability, pity, rights

Az értelmi fogyatékos személyek jogairól

A cikkben az értelmi fogyatékos emberek emberi jogairól van szó.

Az embernek joga van például:

- szavazni a választásokon,
- eldönteni hol lakik,
- házasodni,
- gyereket nevelni,
- ott dolgozni, ahol szeretne.

Az értelmi fogyatékos emberek sokszor nem dönthetnek egyedül.

Az értelmi fogyatékos emberek helyett sokszor a gondnok dönt.

Az értelmi fogyatékos embereknek sokszor kevesebb a joga, mint a nem értelmi fogyatékos embereknek.

Sok nem értelmi fogyatékos ember gondolja,

hogy az értelmi fogyatékos embereknek szükségük van gondnokra.

Kíváncsiak voltunk,

miért jó az emberek szerint a gondnokság az értelmi fogyatékos embereknek.

Sok kérdést tettünk fel az embereknek.

Az emberek a kérdésekre számítógépen válaszoltak.

Megkérdeztük az embereket,

fontosak-e az értelmi fogyatékos emberek emberi jogai.

Megkérdeztük az embereket,

hogy szeretnék-e, hogy minden ember egyenlő legyen.

Megkérdeztük az embereket,

hogy szeretik-e a változást az életükben.

Megkérdeztük az embereket,
jó-e,
ha más embert mondja meg, mit tegyenek.
Megkérdeztük az embereket,
hogyan sajnálják-e az értelmi fogyatékos embereket.

Eloolvastuk a sok választ.
Mit tudtunk meg a válaszokból?
Sok nem értelmi fogyatékos ember nem örül
az értelmi fogyatékos emberek jogainak.
Vannak, akik azért nem örülnek az értelmi fogyatékos emberek
jogainak,
mert nem szeretik, ha az összes ember egyenlő.
Vannak, akik azért nem örülnek az értelmi fogyatékos emberek
jogainak,
mert nem szeretik a változást az életükben.
Az értelmi fogyatékos embereket sajnáló emberek
nem örülnek az értelmi fogyatékos emberek jogainak.
Azok az emberek,
akik nem sajnálják az értelmi fogyatékos embereket,
jobban örülnek az értelmi fogyatékos emberek jogainak.

Fontos tudni,
hogyan az emberek sokféleképpen gondolkodnak.
Vannak olyan emberek is,
akik örülnek az értelmi fogyatékos emberek jogainak.

A kutatásokat fontos megismételni.
Minél több embert kérdezzünk meg egy kutatásban,
annál jobban hihetünk az eredményeknek.